

Природне середовище в процесах заселення Північно-Східного Прикарпаття (I ст. до н.е. – сер. I ст. н.е.)

Природне середовище відіграє важливу роль в історичному пізнанні процесів заселення. З одного боку, людина своїм заселенням і господарською діяльністю впливає на оточуюче середовище, змінюючи його, а з другого - природа створює людині певні умови, які вона мусить враховувати і повинна до них пристосовуватися. Через це природне середовище і його властивості становлять важливе джерело для досліджень археології заселення. Властивості в даному випадку визначаються дією багатьох чинників - рельєфу території, клімату, ґрунтів, водних ресурсів, рослинного і тваринного світів. Всі ці елементи творять екологічну нішу певного народу, яка і визначала умови господарювання, технічні знання, суспільну організацію та демографічні стосунки.

В українській археологічній науці в останні роки зростає інтерес до вивчення оточуючого середовища давнього населення України. Розкопувані пам'ятки починають розглядатися не відірвано від природно-географічних ландшафтів, а в контексті навколишньої природи (Ситник, Богунський, 2002, с.189-203; Смыньтєна, 1999, с.31-37; Смирніна, 2002, с.177-188; Гаврилюк, 1997, с.37-45; 1999, 420 с.; Обломский, Терпиловский, Петраускас, 1991, 48 с.; Шинькин, 1987, с.177-178; 1987а, с.177-178; Шинькин, 1999, с.129-139; Приймак, 1994, 75 с.; Филичук, 1999, с.308-318; Томашевський, 1989, с.233-234; 1992, с.46-59; 1993; Томашевский, Гаврилухин, 1992, 91 с.; Моця, Томашевський, 1997, с.28-42; Ричков, 1995, с.95-111).

Ще в кінці 50-их років минулого століття О.О.Формозов запропонував принцип реконструкції етнічної історії, суть якого зводилася до вирішення двох завдань: виділення ареалів певних типів інвентаря, тобто виділення археологічних культурних груп і дослідження їх спадковості у часі. Подальше зіставлення різних ландшафтних зон з виділеними археологічними культурами і повинне, на думку, дослідника дати вихідні дані для реконструкції етнічної ситуації на певній території (Формозов, 1959, с.21).

Подібну спробу зіставлення природно-територіальних комплексів з територіями поширення археологічних культур зробив у середині 90-их років минулого століття М.О.Ричков (1995, с.95-111). В результаті було встановлено співвідношення 77 археологічних культур (починаючи з мезоліту і аж до середньовіччя) з типами і видами ландшафтів. Проте, сам автор зазначає, що дане дослідження тільки певний крок в цьому напрямку і в подальшому потрібно розглядати кожну археологічну

культуру окремо і лише тоді стане можливим більш ґрунтовно і повне усталювання історичного минулого (Ричков, 1995, с.100).

Нами вже деякий час вивчається питання ролі природного середовища в системі заселення Верхнього Подністров'я та Верхнього Прикарпаття в другій чверті I тис. н.е. (Стеблій, 2000, с.238-241; 2001, с.139-166; 2002, с.251-263; 2003, с.231-237). Методологічною основою для цього є аксіома про те, що природні умови, в яких проживає суспільство, перш за все обумовлюють розвиток його головних життєзабезпечуючих галузей (землеробства, тваринництва, промислів). Це, в свою чергу, дає змогу посередньо робити висновки про не вивчені археологічними методами суспільні, економічні, ідеологічні фактори, які обумовлюють функціонування досліджуваної системи.

Суміжними з територією Верхнього Подністров'я, є терени між західним Бугом, верхів'ями правих притоків Прип'яті та Горині. Починаючи з доісторичного періоду, зокрема, на рубежі і в перших століттях нашої ери, зазначена територія становить одну з найактивніших контактних зон Європи. В цей час тут зустрілися декілька різнокультурних груп населення (пшеворське, зарубинське та лужицьке), у зв'язку з чим даний регіон став зоною стику найбільших культур Південно-Східної Європи. Саме серед окремих носіїв цих культур фахівці вбачають слов'янську підоснову. Тому не випадково регіон Північно-Східного Прикарпаття викликає великий інтерес дослідників.

Культурно-етнічну історію населення в зазначених геохронологічних рамках протягом тривалого часу вивчав Д.Н.Козак (1984; 1992). В результаті його наукових пошуків встановлено, що починаючи з I ст. до н.е. і до середини I ст. н.е. на території Подністров'я проживало населення, що залишило пам'ятки пшеворської культури. Подібною на території Західної Волни (до середини I ст. н.е.) синхронно з пшеворським проживало населення зарубинської етнокультурної спільності. В 20-их роках I ст. н.е. у верхів'ях Дністра з'являються носії лужицької культури.

Таким чином, можна виокремити, що для території Північно-Східного Прикарпаття зазначеного періоду ґрунтовно виділені археологічні культурні групи, тобто відносно добре зrealізоване перше із завдань, визначених О.О.Формозовим і, відповідно, є всі підстави для вирішення другого. Отже, в даній статті робиться спроба зіставлення території поширення археологічних пам'яток Північно-Східного Прикарпаття I ст. до н.е. – середини I ст. н.е. з природно-географічними районами та областями. Варто зазначити, що з точки зору природно-географічного поділу для території Північно-Східного Прикарпаття властива мозаїчність і широка градація якості ґрунтів. Завдяки цьому вибір можливостей заселення був дуже широкий.

Пшеворська культура. Основною територією її поширення є межиріччя Вісли і Одри. Регіон, що займали пшеворські пам'ятки на схід

від Вісли, охоплює Західне Побужжя і Стохід - на заході, верхів'я річки Горині (крайня точка - селище Острів Варковецький) - на сході і Верхнє Подністров'я, приблизно до міста Галича, - на півдні (крайнім пунктом з матеріалами пшеворської культури є селище поблизу смт. Буштин на річці Гнида Липа). Найпівнічнішою пам'яткою є селище біля с. Підріжжя (верхів'я Стоходу) (Козак, 1984, с.6). На основі аналізу головних елементів матеріальної культури, топографії поселень та поховального обряду, Д.Н.Козак дійшов висновку що пшеворські племена з'явилися в зазначеному регіоні уже сформованою культурною спільнотою, яка зародилася на території Польщі в пізньолатенському часі, тобто на рубежі III-II ст. до н.е. (Козак, 1984, с.27-28).

Польським дослідникам вдалося з'ясувати, що на час появи пшеворських старожитностей на території між Віслою і Одрою спостерігається кардинальне осушення клімату (Godłowski, 1983, s.286-289). Саме тоді фіксується відхід населення з територій поширення легких піщаних ґрунтів, що були густо заселені в попередній період панування вологого клімату і одночасно - поява його на теренах з важкими глинистими ґрунтами (Godłowski, 1983, s.292). Вже в кінці латенського періоду тут спостерігається зріст кількості археологічних пам'яток. В пілкових діаграмах з цього часу фіксується слід кривих пику дерев (мішаного дубово-букового лісу) при паралельному зростанні кривих пику збіжжя та інших рослин, пов'язаних з людською діяльністю, а також утворення відкритих безлісних просторів (Godłowski, 1983, s.292). З сухою кліматичною фазою останніх століть до н.е. пов'язується і топографічне положення пам'яток пшеворської культури межиріччя Вісли і Одри: поселення розташовані, найчастіше, на незначних піщаних мисах в оточенні заплавної долини або в долинних частинах потічків, що до них стікались (Kumutowski, 1963). Таким чином, природне середовище, яке опанувало пшеворське населення характеризувалося сприятливими умовами для його розвитку, в першу чергу, економічного. Це, можливо, і було причиною того, що з території Мазовії населення на початку I ст. н.е. частково мігрувало на південний схід. Основний напрям руху пшеворців визначився, мабуть, вигідним річковим шляхом вздовж Західного Бугу до Подністров'я. Друга частина пшеворських племен просунулася на схід у басейн Прип'яті, розселившись по середній і верхній течії Стоходу та Горині (Козак, 1992, с.27). На нашу думку, поява таких пшеворських поселень як Поповичі, Твірж, Нижанковичі, може свідчити і про рух населення по Сяну і Вишні.

Результати картографування відомих пшеворських пам'яток вказують на їх нерівномірне поширення, доводячи тим самим неоднакову густоту заселення в тих чи інших природно-територіальних нішах. Варто зазначити, що така нерівномірність відображає також стан, систематичність та рівень археологічної дослідженості пам'яток. Проте загальні пропорції та тенденції достатньо очевидні. Для з'ясування

причин, що впливали на процес освоєння тих чи інших природно-територіальних комплексів в часі існування пшеворської культури треба зауважити складові природного середовища. На території поширення пшеворської культури в межах Північно-Східного Прикарпаття виділяється 6 груп пам'яток: у верхів'ях правих допливів Сяну (Поповичі, Нижанковичі, Твірж), у верхів'ях Західного Бугу (Лежниця I, Лежниця II, Бендвога, Зимне), у верхній течії р. Стир (Рокниці, Гірка Палонка II, Боратин, Загаї II, Чаруків, Милуші, Вікторіани, Рованці); у верхів'ях Горині (Шумбар, Острів Варковецький, Липа, Хорів), у верхів'ях Стоходу (Підріжжя) та між Західним Бугом і Дністром (Козарно, Пасіки-Зубрицькі, Чышки, Підберізіці, Черепин, Гринів, Буштин, Куропатники). Саме тут спостерігаємо очевидні скупчення пам'яток, в той час як на решті теренів їх не зафіксовано. Окреслені територіальні групи пам'яток займали природні області Передкарпаття, Опілля та Розточчя, Малого Полісся, Волинської височини та Північного Поділля. Проте поділ на такі досить великі природно-територіальні одиниці не може дати достатньо даних для характеристики природних умов пшеворських старожитностей. Найдоцільнішим в цьому випадку є поділ на природні райони. Так, в природній області Передкарпаття пшеворські пам'ятки зафіксовані лише в межах Сасько-Дністровського лісо-лучно-степового району. Він виокремлює собою плоскохвилясту височину і характеризується чергуванням горбисто-увалнистих і заплавної місцевостей. Майже всі межиріччя і відоділи, за винятком річкових долин, вкриті опідзоленими чорноземами з високим вмістом гумусу. В долинах рік представлені дерново-глебові потужні лучні ґрунти. В доагрикультурні часи тут переважали широколистяні (буково та дубово-грабові) ліси та заплавні луки. Зима тут м'яка, літо - помірно тепле і помірно зволене (Геренчук, Койнов, Цись, 1964, с.156).

В межах Опілля та Розточчя пам'ятки пшеворського населення досліджені в Городоцько-Щирецькому та Рогатинсько-Опільському природних районах. Перший характеризується рівнинністю та суцільним поширенням лесовидних суглинків. В доагрикультурні часи тут переважали діброви. Ще однією характерною рисою цього району є значне поширення заплавної луки. Найхарактернішими місцевостями тут є слабохвилясті лесові рівнини з опідзоленими чорноземами і сірими опідзоленими ґрунтами. До цього виду наближаються надзаплавно-терасові місцевості з опідзоленими чорноземами. Велика кількість площі припадає і на заплавні місцевості. Агрокліматичні умови Городоцько-Щирецького району сприятливі - м'які зими, тепле вологе літо, тривалий вегетаційний період (Геренчук, Койнов, Цись, 1964, с.76-77). В районі Рогатинсько-Опілья переважають плоскі надзаплавно-терасові та слабохвилясті, місцями середньогорбисті місцевості. В давні часи тут були поширені широколистяні ліси та заплавні луки на опідзолених чорноземах, сірих опідзолених ґрунтах та глибоких малогумусних

чорноземях. Агрокліматичні умови району також сприятливі (Геренчук, Койнов, Цись, 1964, с.78-79).

В природній області Малого Полісся пшеворські пам'ятки зафіксовані в межах Грядового Побужжя. Цей природний район характеризується дуже своєрідними рисами природи, якими він відрізняється від типового Полісся. Основна відмінність полягає в тому, що в цьому районі поширені лесові відклади, на яких формуються місцевості лісостепового типу з дубово-грабовими лісами, опідзоленими чорноземами та сірими опідзоленими ґрунтами. Проте тут поширені міжрядові заболочені місцевості з лучними дерновими ґрунтами. За своєю природою Грядове Побужжя ближче до ландшафтів Волинської височини, але воно відділене від них типовим поліським ландшафтом і тому фахівці-географи виділяють цей район в окремий природно-територіальний комплекс (Природа Львівської..., 1973, с.124-125; Геренчук, Койнов, Цись, 1964, с.66-67).

На території Волинської височини пам'ятки значення археологічної культури знаходилися в межах Надбузького та Луцько-Ровенського природних районів. За рельєфом Надбузький район являє собою хвилясту рівнину, розчленовану розлогими балками з широкими заболоченими днищами і терасованими долинами з обширними заплавами. Найпоширенішим типом ґрунтів району є сірі і ясно-сірі опідзоліні легкосуглинисті ґрунти; тільки по надзаплавних терасах Західного Бугу зустрічаються невеликі площі опідзолених чорноземів. В доагрикультурні часи тут панували мішані ліси та заплавні луки (Геренчук, Койнов, Цись, 1964, с.51-52). Характерними рисами Луцько-Ровенського природного району є значне поширення надзаплавно-терасових місцевостей з опідзоленими та глибокими малогумусними чорноземами і плоскохвилястих (плакорних) місцевостей з перевагою опідзолених чорноземів. Порівняно незначні площі займають тут малогорбисті місцевості з темно-сірими і сірими опідзоленими ґрунтами та заплавні місцевості з лучними і лучно-болотними ґрунтами. В доагрикультурні часи тут панували діброви та заплавні луки. Описуваний район має сприятливі агрокліматичні умови (Геренчук, Койнов, Цись, 1964, с.52).

Аналіз локалізації поселень пшеворської культури в зазначених природних районах дає підстави констатувати, що носії заселили плоскі або злегка хвилясті місцевості, розчленовані річковими долинами або балками, з положистими терасованими схилами та широкими заплавами. Характерними ґрунтами екологічної ніші пшеворців були опідзоліні чорноземи, темно-сірі та сірі опідзоліні ґрунти, на яких панували мішані (букові, дубово-грабові) ліси. Помірні кліматичні умови створювали позитивні умови передусім для економічного розвитку даного населення. Ландшафтно-кліматичні умови нового району проживання пшеворців значною мірою були близькими до традиційних в зоні їх початкового проживання. Тому явища адаптації даного населення

визначили, переважно, палеогеографічної складової системи контактів "заселений колектив - природне середовище". Пшеворські пам'ятки цього регіону за своїми характерними рисами (топографією, типом житлобудівництва, поховальним обрядом, керамічними комплексами, зброєю, побутовими речами) майже не відрізняються від пшеворської культури на основній території її поширення, принаймні до середини II ст. н.е. (Козак, 1984, с.68-69). Таким чином, процес пристосування пшеворського населення на нових територіях можна визначити переважно як біолого-географічний, ступінь і масштаби якого залежали, головним чином, від інтенсивності діяльності окремих груп населення на перетворенні своєї екологічної ніші. В цьому зв'язку цікавим є той факт, що волинську групу пшеворських пам'яток (в межах Надбузького та Луцько-Ровенського природних районів, а також Грядового Побужжя) від подністровської (Городоцько-Щирецький та Рогатинсько-Гонимський природні райони) у ландшафтному відношенні відділяють території природних районів Розточчя та Малого Полісся, де не зафіксовано жодної пшеворської пам'ятки. З одного боку, слід мати на увазі, що пам'ятки пшеворської культури не піддавалися суцільному археологічному обстеженню, а з другого - можна вважати, що такий стан справи відображає реальну картину - зазначені території Розточчя (височинного горбисто-лісового району, де поширені дерново-підзолисті ґрунти на середньогорбистих і крупногорбистих місцевостях) і Малого Полісся (з значними річними сумами опадів, великою лісовістю і заболоченістю, дерново-підзолистими ґрунтами) не відповідали вимогам екологічної ніші пшеворців. Звідси випливає, що колонізація пшеворського населення з Південця могла йти двома шляхами: по Сяну і Вишні - на територію Верхнього Подністров'я і по Західному Бугу - на Волинь, у верхів'я Горині та Стоходу.

Повну пшеворських старожитностей на території Північно-Східного Прикарпаття, в першу чергу, можна пов'язати з освоєнням, колонізацією нових територій. На користь цих обставин свідчить топографія пшеворських селищ, цілком аналогічна з пам'ятками між Нілою і Одрою, невеликі розміри селищ від 0,2 до 0,5 га, незначний екобіоінтенсивний культурний шар (Козак, 1992, с.16). Поряд з цим про освоєння нових територій може свідчити і велика кількість предметів зброєння (наконечників списів, шпор, умбонів, держаків щитів, мечів) на пам'ятках пшеворського типу Верхнього Подністров'я і Західного Побужжя, переважна більшість з яких віднайдена в похованнях (Козак, 1984, с.26-30).

Таким чином, можна припускати, що кліматичні зміни рубежу III-II ст. до н.е. спричинилися до розвитку пшеворської культури на території Вісло-Одерського межиріччя і подальшої часткової міграції її населення на північний схід. Відповідні природні умови (рельєф, ґрунти, клімат) дозволили освоїти йому землі між Західним Бугом і Стоходом, верхів'ями Горині та Дністра.

Східними сусідами пшеворських племен протягом I ст. до н.е. - середини I ст. н.е. були носії *зарубинецької культури*. На сході кордон між ними проходив по р. Горинь, на півночі - по лінії середніх течій правих притоків Прип'яті. Хоча в хронологічному зрізі обидві культури співіснували близько 160 років, взаємоз'язків між ними не простежено (Козак, 1992, с.110-113; 1999, с.196). До цього висновку Д.Н.Козака спонукав аналіз артефактів пшеворської та зарубинецької культури: неоднакова топографія, керамічний матеріал (за винятком тих форм, які мають спільне походження від поморсько-кльшової культури), чіткі відмінності в поховальному комплексі (Козак, 1992, с.111-112). Далі дослідник зазначає: "...приймаючи до уваги, що один із субстратів в обох культурах був спільним (поморсько-кльшовий елемент), факт відсутності зв'язків між ними є незрозумілим. Можливо, більш широкі археологічні дослідження, особливо зарубинецьких селищ на Волині внесуть певні корективи в це питання" (Козак, 1992, с.113).

На нашу думку, пояснення такого явища можливе в результаті аналізу екофактів, що чинять чи не чинять вплив на людське суспільство. Екологічна ніша зарубинецької культури характеризується першими надзаплавними терасами та дюнными підвищеннями високих мисових останців з піщаними ґрунтами, боровими лісами та чагарниками (Шинькін, 1995, с.147-151). На території Західної Волині, де зафіксовано факт сусідства двох згаданих археологічних культур, стикаються й ареали двох природних областей - Волинської височини та Волинського Полісся. Ландшафти цих областей значно відрізняються між собою. Так, на Волинській височині спостерігається суцільне поширення лесових суглинків; лагідна розчленованість поверхні річковими долинами та балками, які мають переважно пологість терасовані схили та широкі заплави, що надає рельєфу хвилястого вигляду; незначна лісистість території, значна питома вага заплавлених лук; поширення сірих опідзолених ґрунтів, опідзолених чорноземів, топових чорноземів, чорноземно-лучних, лучних, лучно-болотних і болотних ґрунтів (Геренчук, Койнов, Цись, 1964, с.44-49). Природна область Волинського Полісся являє собою плоску, злегка хвилясту, місцями горбисту низовину, нахилену на північ до долини Прип'яті. Її характеризують моренно-флювіогляціальні супідані відклади; соснові бори, дубово-соснові або сосново-дубові ліси (субори); міжрічкові суходільні та низинні луки, які не утворюють суцільних масивів, а розкидані окремими ділянками на лісових галювіах, крайніх боліт; значне поширення заплавлених лук, проте в долинах малих річок суцільно заболочених; дерново-підзолисті, дернові, лучні, болотні, перегнійно-карбонатні ґрунти (Геренчук, Койнов, Цись, 1964, с.30-36). Слід зазначити, що в цих природних умовах локалізуються всі пам'ятки зарубинецької культури (Велемичі, Великі Толковичі, Зелениця, Іванчичі, Могиліян, Черськ, Сапожин та інші), виділені С.В.Максимовим у регіон Прип'ятського Полісся (Максимов, 1982, с.9).

З наведеного вище аналізу природних умов, можна зробити висновок про цілковиту відмінність у екологічних нішах пшеворського і зарубинецького населення I ст. до н.е. - середини I ст. н.е. Це не суперечить висновкам Т.Домбровської та Д.Козака про відсутність спільних рис в їх матеріальній та духовній культурах. І це логічно, оскільки відмінні екологічні ніші, перш за все, свідчать про різні структури господарської діяльності і, як наслідок, можуть асоціюватися з різними етнокультурними спільнотами.

Південними сусідами носіїв пшеворської культури було населення *линицької культури*, що з'являється на території Верхнього Подністров'я у 20-их роках I ст. н.е.

На сьогоднішній день фахівці виділяють три фази розвитку линицької культури: 20-40-ві роки I ст. н.е.; друга половина I ст. н.е.; початок III ст. н.е. (Козак, 1999, с.204). Важливою для подальшого дослідження є саме перша фаза, оскільки вона пов'язується з початком експансії дакійців у Прикарпаття, тобто відзеркалює пошуки цих природних ніш, які були характерні на їх первісній території. Наскільки нам відомо, в цей період взаємовпливи між пшеворською та линицькою культурами ще не простежуються.

Картографічний аналіз розташування линицьких поселень на лівих і правих притоках Дністра вказує на нерівномірне їх поширення. Пам'ятки розташовані в чотирьох мікрорегіонах: I - між Зуброю та Нарайкою (ліва притока Гинлої Липи) - Черешні, Лагодів, Майдан Гоголірський, Ремезівці, Заліски, Бовшів, Верхня Липиця, Ганачівка, Стрілки, Бібрка; II - в межиріччі низьких течій Серету і Збруча - Зелений Гай, Новосілка Костюкова; III - на правобережжі Дністра - Незвисько, Завалля; IV - на правобережжі Дністра, нижче по течії - Перебіківці, Ославка, Неполохівці.

На Верхньому Подністров'ї пам'ятки линицького типу концентровані у першому мікрорегіоні - між річками Зуброю та Нарайкою. На цій території вони розташовуються в межах трьох природних районів: Гоголірського пасма (поселення Водники, Ганачівка, Лагодів, Стрілки, Бібрка, Майдан Гоголірський, Ремезівці та могильник у Гриневі); Стільського горбогір'я (Заліски) та Рогатинського горбогір'я (поселення та могильник у Верхній Липиці, а також окреме поховання у Колоколинні). В цьому плані окремо слід виділити поселення в Черешні, могильник у Звенигороді та окреме поховання в Чикакові, що розташовані на Давидівському пасмі та поселення в Бовшеві - на території Бурштинського Опілля.

Гоголірське пасмо - природний район з найбільшими на Верхньому Подністров'ї абсолютними висотами. Воно має асиметричну будову: один його схил, що обернений до півночі, утворює досить стрімкий уступ, який піднімається на 100 і більше метрів над прилеглими рівнинами Малого Полісся, тоді як другий, південний дуже пологіий і поступово, без виразних орографічних одиниць, зливається з

Перемишлянським горбогір'ям (Природа Львівської..., 1973, с.118-119). На території цього природного району зафіксовано більшу частину відомих на сьогодні пам'яток липицької культури - 8. Описуване пасмо має асиметричну будову: обернений до півночі схил утворює стрімкий уступ, а південний - дуже плавний. Стрімка сторона Гологірського пасма утворює численні "затоки" і "півострови" (з природними комплексами Малого Полісся), які надають пасмові звинистого вигляду. "Затоки" утворюються верхів'ями потоків (Коцурівського, Ганачівського, Потгорілецького, Гологірського і Золочівського), що є допливами р.Полтви (лівої притоки Західного Бугу) (Природа Львівської..., 1973, с.118). Крім цього, характерною рисою орографії Гологірського пасма є наявність значних знижень-сідловин Головного вододілу (висотою 300-320 м), які поділяють пасмо на декілька масивів з висотами понад 400 м. Сідловини ніби об'єднують згадані вище "затоки", утворені потічками, які належать до басейну Західного Бугу, з верхів'ями Дністра - Свірка, Гнської Липи і Золотої Липи (Природа Львівської..., 1973, с.119). Саме у цих місцевостях "заток" та "сідловин" і виявлено пам'ятки липицького типу: Водники, Гринів - у "затоці", що утворюється Куцурівським потоком (басейн Полтви), Ганачівка - у "затоці", утвореній Гострим потоком (басейн Полтви), Лагодів - у "затоці", утвореній Білим потоком (басейн Полтви). У сідловинах зафіксовано поселення в Бібріці, Стрільках, Майдані Гологірському (правий берег верхів'їв Золотої Липи - притоки Дністра), Ремезівці - (правий берег річки Липа - притоки Золотої Липи).

На території Стільського горбогір'я поки що зафіксовано лише поселення в Залісках. Воно займає межиріччя Лугу та Зубри. В географічному відношенні Стільське горбогір'я дуже нагадує Гологірське пасмо, основні риси природи якого було описано вище.

Поселення та могильник у Верхній Липиці, а також окреме поховання в Колоколіні знаходяться на півдні Рогатинського горбогір'я, яке відзначається значними абсолютними висотами (350 і більше метрів), густою сіткою ярів, балок, улоговин. В доагркультурні часи горбогір'я було майже цілком вкрите масивами буково-дубових лісів, під якими утворилися світло-сірі опідзолені ґрунти (Природа Івано-Франківської..., 1973, с.116, 126).

Характерними ознаками Давидівського пасма є різка асиметричність схилів; північно-східний схил утворює уступ, що круто спускається до Грядового Побужжя, тоді як південний схил непомітно переходить у Львівське Опілля; значні висоти, значна ліскетість з поширенням дубово-букових лісів (Природа Львівської..., 1973, с.117-118). На цій території зафіксовано липицьке поселення в Черешні, могильник у Звенигороді та окреме поховання в Чижикові.

Таким чином, основна частина пам'яток липицької культури на території Верхнього Подністров'я фіксується в межах природних районів, основною характеристикою яких є горбогірно-лісові

ландшафти. Усі вище згадані райони безпосередньо пов'язані між собою і впадають до так званого Західно-Подільського горбогір'я. Спільними рисами їх природи, крім характерного для них глибокого розчленування поверхні, є найбільші на Верхньому Подністров'ї абсолютні висоти, цілісний покрив лесових суглинків та значне поширення постокейських лісів на сірих лісових та дерново-підзолистих ґрунтах. На захід і південь цей горбогірний комплекс дуже повільно і поступово переходить у злегка горбисті і хвилясті рівнини (Городоцько-Щирецьку та Рогатинсько-Ходорівську).

Порівняльний аналіз території поширення липицьких старожитностей з територіями ландшафтів на рівні природних районів дозволяє стверджувати, що на час своєї появи на Верхньому Подністров'ї липицька людність зайняла окрему, відмінну від пшеворської, екологічну нішу. Пшеворські пам'ятки тяжіли до плоских або злегка хвилястих місцевостей, вкритих лесовою паволокою, типових червоноземів, темно-сірих та сірих опідзолевих ґрунтів. В той час як липицькі старожитності зайняли височинні горбогірно-лісові ландшафти. Дослідники липицької та пшеворської культур на території Верхнього Подністров'я не оперують даними про витіснення прибулими липицькими племенами пшеворського населення чи навпаки. Їх трактування поряд протягом майже 50 років свідчить про мирні відносини. На нашу думку, таку ситуацію можна пояснити особливостями екологічних ніш пшеворської та липицької культур.

Отже, розгляд природного середовища як одного з головних чинників, що впливали на формування системи заселення територій при певній ролі людського фактору не може викликати заперечень. Навіщо тому, новий підхід в опрацюванні численного археологічного матеріалу, суть якого полягає в органічному поєднанні еко- та артефактів, створює підґрунтя для вивчення широкого кола питань, передусім, пов'язаних із заселенням окресленого регіону, співіснування різномісних племен, взаємовпливи та трансформацію одних археологічних культур в інші тощо. Використовуючи класифікації, які застосовуються в сучасній фізичній географії можна виділити два рівні фізико-географічного опису археологічних пам'яток: перший передбачає фізико-географічне районування (поділ на зони, області та райони), другий включає характеристику на рівні урочищ-фацій-місцевостей-ландшафтів. Під час вивчення археологічних культур, що як відомо, займають досить великі території, особливо важливими є ознаки нерівного рівня. Коли ж дослідження має на меті аналіз топографії тих чи інших пам'яток, системи заселення, господарської спеціалізації синхронних і асинхронних пам'яток в межах культури чи сусідніх культур особлива роль відводиться комплексному ландшафтознавчому аналізу.

Використання фізико-географічного опису пам'яток (перший рівень), дозволило проаналізувати три синхронні археологічні культури

(I ст. до н.е. -середини I ст. н.е.) на території Північно-Східного Прикарпаття: пшеворську, зарубинецьку та липицьку. Ці археологічні культури характеризуються певним природним середовищем на мікро-, мезо- та макрорівнях. В свою чергу своєрідність географічних умов впливає не лише на господарські, але й на соціальні та територіальні структури, і зокрема, на ареал тих чи інших спільнот. На території Західної Волині, де зафіксовано факт сусідства пшеворської та зарубинецької археологічних культур, межують й ареали двох природних областей - Волинської височини, природні особливості якої визначають пшеворську екологічну нішу та Волинського Полісся, природні ознаки якої відображають риси зарубинецької екологічної ніші. Ландшафти цих областей значно відрізняються між собою, що і наводить на думку про цілковиту відмінність у екологічних нішах пшеворського і зарубинецького населення I ст. до н.е. - середини I ст. н.е. В нашому випадку незначна за розмірами (до 50 км) так звана міжкультурна зона, тобто простір між ареалами пшеворської та зарубинецької культур, не була заселена носіями згаданих етнокультурних спільнот лише тому, що вона не відповідала вимогам їх екологічних ніш.

У другій чверті I тис. н.е. простежується факт безперервного існування пшеворського і липицького населення на території Верхнього Подністров'я. Ці пам'ятки розташовані в одній географічній області - Опілля та Розточчя. Проте, характеристики екологічних умов на рівні природних районів дозволяють висловити думку про те, що вони також займали різні екологічні ніші, принаймні на початковому етапі заселення. Так, основна частина пам'яток липицької культури на території Верхнього Подністров'я фіксується в межах природних районів, основною характеристикою яких є горбогірно-лісові ландшафти. Пшеворські ж пам'ятки тяжіли до плоских або злегка хвилястих ландшафтів рівнинного типу. Отже, мозаїка екологічних ніш зазначених археологічних культур засвідчує факт того, що в I ст. до н.е. - середині I ст. н.е. на цій території могло мирно співіснувати декілька етнокультурних утворень.

Stebliy Natalia

**Environmental conditions in the settlement processes
of the North-Eastern Subcarpathian region in first century
BC – till middle first century AD**

(Summary)

Ethnic history reconstructions as stated by O.O.Formozov demand two major resolutions:

to determine different archaeological cultural groups according to their succession in time;

to establish the correlation between specified archaeological cultures and the landscape areas.

Once these objectives are accomplished they give us basis for the subsequent reconstructions of ethnic situation on particular territory.

Concerning the North-Eastern Subcarpathian region in first century BC – till middle first century AD the following archaeological cultural groups were precisely determined, namely Pszeworska, Zarubnitska and Lipitska cultures. There exist also the possibility to match up the territories of their distribution with the natural geographic landscape areas.

Two natural landscape areas coexist on the territory of Western Volynia and here also Pszeworska and Zarubnitska cultures meet together. As the result different environmental characteristics have an effect on these cultures. Thus, the natural surroundings of Pszeworska culture were determined by the landscape of Volynia Upland and on the contrary the Zarubnitska culture was influenced by conditions of Volynia Woodland area. Different landscapes determined extremely various environmental situations of Pszeworska and Zarubnitska cultures in first century BC – till middle first century AD.

The monuments of Pszeworska and Lipitska cultures are situated mainly in the similar geographic areas – Opillia and Roztochia. However, particular conditions in natural sub areas allow us to determine that these cultures had also different environmental situations.

Література

- Гаврилюк Н. О. Еколого-економічний аспект історії Степової Скифії // Археологія. – 1997. – №1. – С.37-45.
- Гаврилюк Н.А. История экономики Степной Скифии VI - III вв. до н.э. – К., 1999.
- Геренчук К.І., Койнов М.М., Цись П.М. Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів. - Львів, 1964.
- Козак Д.Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. – К., 1984.
- Козак Д.Н. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н.е. - IV ст. н.е.). – К., 1992.
- Козак Д.Н. Особливості етнічної історії Східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Том 1. Археологія та антропологія. - Львів, 1999.
- Максимов Е.В. Зарубинецкая культура на территории УССР. – К., 1982.
- Моця О.П., Томашевський А.П. Просторові та еколого-господарські аспекти досліджень давньоруського селища Автуниці // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. – К., 1997. – Вип.1. – С.28-42.
- Обломский А.М., Терпиловский Р.В., Петраускас О.В. Распад зарубинецкой культуры и его социально-экономические причины. Препринт. – К., 1991.
- Приймак В.В. Територіальна структура межріччя Середньої Десни і Середньої Ворскли VIII - поч. IX ст. - Суми, 1994. - 75 с.
- Природа Івано-Франківської області. За ред. К.І.Геренчука. - Львів, 1973.
- Природа Львівської області. За ред. К.І.Геренчука. - Львів, 1973.
- Ричков М.О. Археологічна культура і ландшафт // Археологія. - 1995. - №4. - С.95-111.
- Ситник О., Богуцький А. Комплексні археологічно-геологічні дослідження палеолітичного поселення Галич I // Нові технології в археології. - Київ-Львів, 2002. - С.189-203.
- Смигитина Е.В. Миграции населения и способ культурно-исторической адаптации: некоторые проблемы соотношения (по материалам мезолитических поселений Украины) // Vita Antiqua. – 1999. - № 2. - С.31-37.
- Смигитина О. Ландшафт в західноєвропейській археології: сучасні підходи до концептуалізації // Нові технології в археології. - Київ-Львів, 2002. - С.177-188.
- Стеблій Н. Топографія поселень Верхнього Попруття та Верхнього Подністров'я в другій чверті I тис. н.е. // Середньовічна

Європи: погляд з кінця XX ст. Матеріали наукової конференції 16-18 березня 2000 р. - Чернівці, 2000. - С.238-241.

Стеблій Н. Топографія як історичне джерело // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть. Матеріали міжнародної наукової конференції 30-31 березня 2001 року. - Львів, 2001. - С.159-166.

Стеблій Н. Деякі аспекти господарської моделі черняхівського поселення (за матеріалами поселення Рипнів II // Нові технології в археології. - Київ-Львів, 2002. - С.251-263.

Стеблій Н. Методика фізико-географічного опису археологічних пам'яток // Археологічні дослідження Львівського університету. - Львів, 2003. - Вып.6. - С.231-237.

Томашевський А.П. Дослідження територіально-господарської структури пам'яток Східної Волині др. пол. I тис. н.е. // Проблеми історії і археології давнього населення УРСР (Тези доповідей XX Республіканської конференції). - К., 1989. - С.233-234.

Томашевський А.П., Гаврилюк Н.О. Славянское поселение Гетерова I. Препринт. – К., 1992.

Томашевський А.П. Природно-господарський аспект заселення басейну річки Тетерів у середньовічні часи // Археологія. – 1992. - № 3. - С.46-50.

Томашевський А.П. Населення Східної Волині V-XIII ст. н.е. (система заселення, екологія, господарство). Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – К., 1993. Рукопис.

Филичук М.А. Топографія пам'яток культури типу Луки Раковецької у Прикарпатті // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис.н.е. - Київ-Львів, 1999. - С.308-318.

Формозов А.А. Этнокультурные области на территории Европейской части СССР в каменном веке. – М., 1959.

Шинкин Р.Г. Некоторые вопросы методики физико-географического описания археологических памятников (по материалам Киевского Поднепровья второй четверти I тыс. н.э.) // Актуальные проблемы историко-археологических исследований. – К., 1987. - С.177-178.

Шинкин Р.Г. Некоторые вопросы методики физико-географического описания археологических памятников (по материалам Киевского Поднепровья второй четверти I тыс. н.э.) // VI Республіканська конференція молодих археологів по актуальним вопросам историко-археологических исследований. Тезисы докладов. – К., 1987а. - С.177-178.

Шинкин Р.Г. Господарсько-екологічна модель черняхівської культури (за матеріалами Середнього Подніпров'я) // Археологія. – 1999. - № 4. - С.129-139.

Godłowski K. Człowiek a środowisko w okresie lateńskim, rzymskim i wędrowek ludów // Człowiek i środowisko w pradziejach. Pod redakcją J. K. Kozłowskiego, S. K. Kozłowskiego. - Warszawa, 1983.

Kurnatowski S. Uwagi o kształtowaniu się stref zasiedlenia dorzecza Obry w czasie od środkowego okresu epoki brązu do późnego średniowiecza // AP. - 1963. - T. 8.